

MAVLONO MUHAMMAD QOZINING OLAM VA ODAMNI BILISH HAQIDAGI QARASHLARI.

DOI : 10.5281/zenodo.11124378

Xurshid Ulmasjonovich Samatov

Toshkent axborot texnologiyalari universiteti Samarqand filiali gumantar va ijtimoiy fanlar kafedrası dotsenti, falsafa doktori (PhD)

Email: samatov1084@mail.ru

telefon raqam +998915273808

Alimov Mansur Narboyevich

SamDVMCHBU akademik litsey o‘qituvchisi SamDCHTI mustaqil tadqiqotchisi

Email: alimovmansur317@gmail.com

Annotasiya: Ushbu maqolada Mavlono Muhammad Qozi ilmiy merosida ilgari surilgan olam va odamni bilish haqidagi qarashlari shunigdek, insonning ma’naviy va axloqiy fazilatları to‘g‘risidagi qarashlari bayon etilgan. Bundan tashqari maqolada mutasavvufning “Silsilat ul-orifiyn va tazkiratu-s-siddiqiyn” asarida ilmga, borliqni bilish, ya’ni ilmiy-falsafiy va orifiy bilish muammolariga bo‘lgan munosabati yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Tasavvufda bilish,ustoz, ma’rifat, borliq, ilm olish uchun solikka 4 qoida, olamni bilish, qalb haqiqati

Key words: Knowing in Sufism, Teacher,Enlightenment,Existence, 4 rules of learning for students,to know the world , the truth of the heart

Ключевие слова: знание в суфизме, учитель, посвящение, существование 4 правил соликов знаний познание, мира правда, души

Kirish. Inson o‘zini qurshab olgan atrof - muhit to‘g‘risida bilim va tasavvurga ega bo‘lmay turib, faoliyatining biron-bir turi bilan shug‘ullana olmaydi. Bilishning mahsuli, natijasi bilim bo‘lib, har qanday kasbni egallash faqat bilim orqali ro‘y beradi. Bilim faqat insongagina xos bo‘lgan ma’naviy ehtiyoj hayotiy zaruriyatdir. Inson doimo atrof-muhitni bilishga intilib kelgan. Bilish masalasi falsafaning asosiy tadqiqot

obyekti bo‘lib, qadimgi davrdan hozirgacha bu masala bo‘yicha asarlar yozilgan.¹ Tasavvufda bilishning bosh masalasi Allohni tanimoqlikdir. Bu ilmi tavhid deyiladi. Butun olam uning yagonaligi va uning zotidan iboratligi haqidagi diniy qarashlar majmuyi. Tasavvufda bilishning falsafiy yo‘llari – tasavvur, his-tuyg‘u, mantiqiy tafakkur va intuitiv bilishdir. Aqliy-hissiy bilish zohiriy-dunyoviy bilim uchun kifoya qiladi. Ammo ilohiyotni bilish uchun esa, aql yordam bera olmaydi. Ilohiyot ilmi aqlga sig‘maydigan, aql o‘lchovlaridan ustun turadigan ilmdir.

Asosiy qism. Tasavvuf ahli bilishning ikki jihatiga e‘tibor beradi. Birinchidan, bilish orqali olam sirlarini zohiriy empirik darajadagi bilishni nazarda tutib, bu orqali tabiat va jamiyatdagi o‘zaro aloqadorliklarini bilib olishlari mumkin. Ikkinchidan, bu bevosita bilishning ikkinchi bosqichi bo‘lib, bilishning murakkab darajasini nazarda tutiladi. Mazkur bosqichda murid muayyan ilmlarni o‘rgangan, lekin unda g‘ayritabiiy olam sirlarini ochish qobiliyati shakllanmagan bo‘ladi. Muayyan piri komil, ustoz yordamida shogirdga turli tasavvuf sirlari o‘rgatiladi va bu tasavvufda bilishning yuqori bosqichi hisoblanadi. Ko‘pgina tasavvufga bag‘ishlangan adabiyotlarda bilish ma‘rifat tushunchasi bilan ifodalangan. “Ma‘rifat” so‘zi arabcha, “arifa”-bilmoq so‘zidan yaralgan, ma‘rifat ilmi botiniy ilm deb ham yuritilgan.

“Maqomoti Miri Kulol”da Amir Kulol muridlariga ta‘kidlagan quyidagi o‘gitlari keltiriladi: “Qayerda bo‘lmang, sizning oldingizda qanday qiyinchiliklar bo‘lmasin, to‘siqlar, daryolar, olovlar bo‘lsa ham siz ularni bartaraf etib, bilimni egallashingiz kerak. Faqat ilmgina insonga haqiqiy ruh, rohat bag‘ishlaydi”².

Xojagon-naqshbandiya tariqatining pirlaridan biri Muhammad Qozi bilish masalasida o‘ziga xos, shu bilan birga umumtasavvufiy tamoyillardan foydalanib, asarlarida fikr-mulohazalarini bildirib o‘tgan.

Munozara. Muhammad Qozi siymosida tafakkuriy, to‘laqonli aqliy bilim bilan botiniy-ma‘rifiy bilim, donishmandlik, dunyoviy zakovat bilan valiylik alomatlari

¹ Фалсафа: комусий луғат (тузувчи ва масъул муҳаррир Қ.Назаров).–Т.: “Шарқ” нашриёти-матбаа акциядорлик компанияси Бош таҳририяти,2004.– Б. 55.

² Шаҳобиддин ибн Амир Ҳамза. Мақомоти Мири Кулол. Бухоро музейи. Инв № 1158.-В. 33.

mujassam bo'lgan. Mutasavvufning “Silsilat ul-orifiyn va tazkiratu-s-siddiqiyn”³ asarida ilmga, borliqni bilish, ya'ni ilmiy-falsafiy va orifiy bilish muammolariga bo'lgan munosabati yoritilgan. Muhammad Qozi mazkur asarning asosiy g'oyasi sifatida ilm ahli, olimlarning ulug' ma'rifiy mas'uliyati - silsilasidagi vorisiylik ulamolar qo'lidan-qo'lga o'tkazilib saqlab qolinadigan, boshqalarga najot yo'lini ko'rsatuvchi chirog'-qandilga o'xshatilishidir. Muhammad Qozi haqiqiy ilm ahliga yaqin turganligi, ilmning mashaqqatlari-yu o'ziga xosliklari bilan bevosita tanish bo'lganligi haqida xulosa chiqarishga imkon beradi. Asarni naqshbandiya tariqatida ustoz-shogird asosida ilm olishning nazariy asoslarini ochib beruvchi yo'riqnoma deyish mumkin. Chunki Xojagon tariqatida ta'lim va tarbiya shayxlarining kelib chiqishini ketma-ketlikda izohlab berilgan.⁴ Muhammad Qozi fikricha, ilm olish uchun soliklar 4 qoidaga amal qilishlari lozim: Birinchidan: ilm olish da'vosining boshlanisi va manbasi nafsoniy sabab va maqsad bo'lmasligi lozim. Xuddiki, ruhning maloligidan qutulish, mijozga moslashish, yoki so'z ustasining so'zlarini eshitish, yoki bilimlarni izhor etish uchun hikoyalar va rivoyatlarni xotirada saqlash, yoki shubhalar-u e'tirozlarning va qoyil qiluvchi noaniq amallar, vaziyatlar to'g'risida ma'lumot talab qilish. Agar bu da'voning asli nafsning sifatlarlari va taqiqlangan axloqidan o'zga bo'lmasa, o'qishdan hech qanday foyda bo'lmaydi va shunday bo'lishi kerakki, o'qishning talabi Haqning aniq to'g'ridan to'g'ri yo'lining hidoyati bo'lishi kerak, shunda qalb talabi sadoqatining barokaoti bilan unga ishoratlarining tushunish yo'li ochiladi. Ikkinchidan: ilm olishda me'yorni saqlasin va xotirdan malolni tark etmog'i kerak, toki ifrot (haddan oshish)gakim - nafsning oshishidir, tortinmasin va tushunish safosi zaiflik bilan tugamasin. Uchinchidan: zohiriy idrokka qanoat qilmasin, bilsinki, payg'ambar so'zlarining har bir so'zi va mashoyix so'zlari payg'ambar sollallohu alayhi vasallam va rozi allahu anhumning so'zlari zohriy (tashqi) va botiniy

³ Muhammad ibn Burxonuddin ibn Hoja Muhammad Rizo Muhammad al-Qozi. Silsilat ul-orifiyn va tazkiratu-s-siddiqiyn. ЎЗР ФА ШИ қўлёзмалар хазинаси: № 11413.В 8^a varaq;

⁴ Muhammad ibn Burxonuddin ibn Hoja Muhammad Rizo Muhammad al-Qozi. Silsilat ul-orifiyn va tazkiratu-s-siddiqiyn. ЎЗР ФА ШИ қўлёзмалар хазинаси: № 11413.В 46^b varaq;

(ichki ma'nolarga ega)dir. Va har bir tushunish ilmiy dalillardir va har bir sabil bilimni butun (botiniy ichki ma'nolar)ning mohiyatini tushunishga yetaklaydi. To'rtinchidan: talab mashqining tahammuli va zamonning cho'zilishiga sabrli bo'lsin va ilmiy tafakkur darajasida har bir tushunchani taqdim etsin, toki tadrijiy maqsadga erishsin, inshaallah ⁵.

Mutasavvuf "Agar zohiriy ilmlarni har bir oddiy kishi egallay olsa, botiniy ilm ma'rifatni esa faqat barcha dunyoviy istaklardan poklangan qalb egasiga Alloh inoyati ila beriladi", - degan falsafiy xulosaga keladi. U ma'rifat insonning o'zligini anglatadi, qalb ko'zini ochadi va ko'ngil xilvatxonasini poklaydi, -deb uqtiradi. Jumladan, "vahdoniyat daryosining tubiga yetib borib, unda suzib, voqelik sirlarining javohiri va ilohiy maorif (ma'rifatlar, bilimlar)da g'alaba qozonib, har narsakim, xalqlar uchun g'oyibdir, u kishiga ayon va shahodatdir. Va har narsakim, xalq hikoyat tariqasida eshitganlar, u kishi ayni basirat (qalb ko'zi) ko'zi bilan ko'rganlar. ⁶ Biroq ilohiy ilmlar o'zidan o'zi paydo bo'lavermaydi, faqat qalb poklash orqali ilohiy sir(ilm)lar ayon bo'ladi. Bu jarayonni Muhammad Qozi quyidagicha tushuntiradi: "shunday ekan, shubhasiz, bu toifadirlarkim, Haq subhonahu taoloning vujudi (borligi)ni muqaddimalar tartibisiz va adila va hujjatlar (dalillar) yordamida idrok etadilar va u kishining bu idrok uchun botiniy poklikdan boshqa narsaga ehtiyoji yoq". ⁷ Muhammad Qozi bu borada xojagon-naqshbandiya tariqati pirlarini qalbni ilm olishga tayyorlash borasidagi usullariga oid tavsiyalariga amal qiladi. "Tariqat buyuklari va haqiqat ahli ulug'lari ba'zilar aytdanlarkim: birinchi usuli shunga o'xshaydiki, shaxs, masalan, o'z maqsadini cheksiz zulmat sahrosida chiroq nuri bilan qidiradi. Bu yo'l bilan maqsadni qo'lga kiritish aqlu min al-dalildir, shuning uchun uni muta'azzir (uzr so'rovchi) deyish mumkin. Va farqning ikkinchi usulini esa shunga o'xshatganlarki: tong yorug'ligida izlaydilar, g'olib shunday bo'ladiki, u maqsad ustidan g'alaba qozonadi va botiniy ilm

⁵ Muhammad ibn Burxonuddin ibn Hoja Muhammad Rizo Muhammad al-Qozi. Silsilat ul-oriifiy va tazkiratu-s-siddiqiy. ЎзР ФА ШИ қўлёзмалар хазинаси: № 11413.В 7 б варақ:

⁶ Muhammad ibn Burxonuddin ibn Hoja Muhammad Rizo Muhammad al-Qozi. Silsilat ul-oriifiy va tazkiratu-s-siddiqiy. ЎзР ФА ШИ қўлёзмалар хазинаси: № 11413.В 9а варақ.

⁷ Muhammad ibn Burxonuddin ibn Hoja Muhammad Rizo Muhammad al-Qozi. Silsilat ul-oriifiy va tazkiratu-s-siddiqiy. ЎзР ФА ШИ қўлёзмалар хазинаси: № 11413.В 9а варақ.

amalga oshadi. Yana boshqa ba'zilar shunday deyishgan: Birinchi ilm olish yo'li shunga o'xshaydiki, masalan, bir kishi kiyimdo'zlik hunarini dunyo manfaatlariga rag'bat qilish orqali topsa, bu juda ta'sirlidir, balki uzrlidir, chunki u kishi kiyim tikish san'atini tirikchilik sababidan o'rgangan bo'lib, kunlik moddiy ehtiyoji evaziga mehnat yordamida qo'lga kiritadi. Ikkinchi usulda basirat ahli uchun bu juda sodda va osondir. Negaki, basirat ahli oldida dunyo zohiru paydo va dalillangan-u ochiqdir". Dunyo foydalarini egallashni - hazofirlar (butun boyligi, qamrov)ga - kimyogarlik san'atini egallagan kishilarga qiyoslaganlar ⁸. Muhammad Qozining fikricha, olamni aql yordamida to'laqonli bilib bo'lmaydi, sababi ayrim ilohiy nurlarni aql ilg'amaydi. "...al-qissa, U subhonahu taoloni bilish va anglashga muyassar bo'lmaydi, toki uning nuri «kona Alloh nur ul-samavat va al-arz» javhari kishi qalbiga tushmasa. Bunday holatda kishiga yo'lovchi va yo'ldosh bo'lmaydi. O'sha nurning zuhuridan so'ng, dalilu o'lchovchi va yo'ldosh Unung o'zi boladikim: «Quyoshni qayerdaligini Quyosh bilan ko'rish mumkin». ⁹ Mutafakkir ilmining xususiyati shundaki, unga amal qilinsagina natija beradi, degan fikrni qo'llab quvvatlaydi. Bizning fikrimizcha, Muhammad Qozining asarlarida ilgari surilgan ilm va amal masalasi uning "shariat-tariqat-futuvvat" tamoyilini ifodalashdir. Chunki Muhammad Qozi ilm olishdan maqsad shu ilmi orqali Allohni tanishi, Uning bandalariga yaxshilik qilishdan iboratdir. Shariat ilmini o'rganmay turib, tariqat ilmi o'rgatilmaydi. Tariqat ilmidan keyin murid o'zida ilohiy xususiyatlarni his etadi. Shundan keyin solik barchaga yaxshilik qilishga intiladi. Solik endi futuvvat yo'liga kiradi. Agarda murid ilmiga amal qilmasa, hech qachon o'zida ilohiy sifatlarni shakllantira olmaydi. "Bilingki, tasavvuf arbobi va tasavvuf sahobalari murid va murod so'zlarini ikki ma'noda talqin qiladilar: biri muqtadiy va maqtadiy ma'nosida, ikkinchisi esa muhib (mehribon) va mahbub (sevuvchi) ma'nosida. Murid muqtadiy ma'nosida, shu erurkim, uning basirat ko'zi (nazari) hidoyat nuri bilan bino bo'ladi, o'z nuqsonini ko'radi va komillik talabi olovi

⁸ Muḥammad ibn Burḥonuddin ibn Hoja Muḥammad Rizo Muḥammad al-Qozi. Silsilat ul-oriifiy va tazkirotu-s-siddiqiy. ЎЗР ФА ШИ қўлёзмалар хазинаси: № 11413.В 9 б варақ.

⁹ Muḥammad ibn Burḥonuddin ibn Hoja Muḥammad Rizo Muḥammad al-Qozi. Silsilat ul-oriifiy va tazkirotu-s-siddiqiy. ЎЗР ФА ШИ қўлёзмалар хазинаси: № 11413.В 9 б варақ.

uning vujudida alanganadi. Vahmiy kamol emas, balki, shu kamolki, nabiyilar uni kamol deb aytganlar va nihoyat uni taraqqiyotda deb bilganlar. Har narsakim odamiylikda farqlanadi hamda uning asari qoladi, vahmiy kamollikdir. Va u murod hosili va Haq subhonahu vujudining qurbiga etmaguncha tinchimaydi va kimki iroda ahlining yo'lida mansub bo'lsa va Haqdan o'zga uning ikkita murod makoni bo'ladi. Yoki bir lahza murod talabidan orom topadi, uning so'fiylikdan hosili shudirki, Irodit nomi unga haromdir. Bunday kishi murididir, ammo u o'z nafsining murididir!"¹⁰. Muhammad Qozi fikricha, ilm-u amalning yaxshi natija berishi uchun komili mukammal ustozdan ta'lim olib, ruxsat berilgan bo'lishi lozim. Mutasavvuf "ulusi nafe'", ya'ni el-ulusga foydasi tegadigan ilmni o'rganish, kasb – hunar egallash va uni shogirdlarga o'rgatib ketishdek ezgu ishlarga da'vat etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Фалсафа: қомусий луғат (тузувчи ва масъул муҳаррир Қ.Назаров).–Т.: “Шарқ” нашриёти-матбаа акциядорлик компанияси Бош таҳририяти,2004.– Б. 55..
2. Шаҳобиддин ибн Амир Ҳамза. Мақомоти Мири Кулол. Бухоро музейи. Инв № 1158.-В. 33..
3. Муҳаммад ибн Бурҳонуддин ибн Хожа Муҳаммад Ризо Муҳаммад ал-Қози. Силсилат ул-орифийн ва тазкирату-с-сиддиқийн. ЎзР ФА ШИ қўлёзмалар хазинаси: № 11413.В 286 а варақ.

¹⁰ Муҳаммад ибн Бурҳонуддин ибн Хожа Муҳаммад Ризо Муҳаммад ал-Қози. Силсилат ул-орифийн ва тазкирату-с-сиддиқийн. ЎзР ФА ШИ қўлёзмалар хазинаси: № 11413.В 12 а варақ.